ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ ДОГОВІР ЯК РЕГУЛЯТОР СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

М. СІБІЛЬОВ
кандидат юридичних наук,
член-кореспондент НАПрН України

Характеризуючи договір як регулятор суспільних відносин, слід підкреслити, що протягом майже усього періоду існування радянського права він під таким кутом зору не розглядався ані в загальній теорії права, ані в науці цивільного права.

У загальній теорії права була сформована позиція, згідно з якою розрізнялися два типи договорів, а саме: договір з нормативним змістом (нормативний договір) та договір-угода.

До нормативних договорів, що є підставою виникнення юридичної норми, належали міжнародні договори, договори в державному та адміністративному праві, в яких кожен із суб'єктів виступав носієм нормативної влади, а також договори, в яких жоден з його учасників хоча міг і не бути носієм нормативної влади, але юридична сила якого виникала завдяки санкціонуванню такого договору органами держави (зокрема, колективні договори у трудовому праві).

До договорів — угод, що є підставою виникнення конкретного юридичного правовідношення, належали перш за все цивільні договори, що пізніше отримали найменування індивідуальних договорів.

М. Александров, аналізуючи роль договору в правовому регулюванні суспільних відносин [1, 70–71], зазначав, що однієї вказівки на те, що один договір (договір-угода. — *М. С.*) є підставою виникнення конкретного юридичного відношення, а другий (нормативний договір. — *М. С.*) — підставою виникнення юридичної норми достатньо для розмежування указаних типів договорів. Різниця між цими типами договорів перекривається родовою різницею між юридичним фактом та джерелом права, а тому, наголошував М. Александров, договір із нормативним змістом необхідно пізнавально протиставляти договору-угоді. Підсумовуючи результати свого дослідження, М. Александров сформулював декілька висновків [1, 81–83].

По-перше, стверджувалося, що через різноманітність значень терміна «договір», останній не може конструюватися як родове поняття, а тому загальне поняття «договір» може мати лише збиральний характер.

По-друге, формулювалося визначення загального поняття договору (договору у самому широкому сенсі) як узгодженого волевиявлення двох або кількох формально рівних (у мо-

© М. Сібільов, 2014

мент укладення договору) суб'єктів, що здійснюється з метою викликання юридичних наслідків (встановлення норми або встановлення правовідношення).

По-третє, пропонувалася загальна класифікація як нормативних договорів, так і договорів-угод. Нормативні договори (угоди про норми) поділялися на договори, що є джерелом права з моменту їх вчинення, та договори, що стають джерелом права за умови їх державного санкціонування. Договори-угоди поділялися на три види: 1) договори — підстави виникнення правовідносин, що регулюються імперативними нормами права; 2) договори, що виконували подвійну роль, які, з одного боку, виступали підставою виникнення правовідношення, що регулюється бланкетними або диспозитивними нормами, а з другого — були джерелом визначення змісту прав та обов'язків сторін у такому правовідношенні; 3) договори, що конкретизують права та обов'язки сторін у правовідношеннях, що виникають із адміністративних актів.

По-четверте, підкреслювалося, що із запропонованої загальної класифікації договорів випливає необхідність в загальній теорії держави і права розглядати проблему договору не тільки у вченні про юридичні факти, а й у вченні про джерела права.

М. Александров визнавав, що регуляторами суспільних відносин можуть бути лише нормативні договори, змістом яких є юридичні норми, які за своєю суттю не відрізняються від норм права, що містяться у законах та підзаконних актах (актах законодавства).

Що ж стосується договорів-угод (індивідуальних договорів), то вони не визнавалися регуляторами суспільних відносин (цивільних відносин), оскільки такі договори розглядалися лише як юридичні факти, що породжували конкретне правовідношення (цивільне зобов'язання), регулятором яких визнавалися відповідні імперативні норми права. Слід наголосити, що в період існування радянського права це стосувалося майже усіх договорів. Певне виключення було зроблено для договорів другого виду, що породжували правовідношення, яке регулювалося диспозитивними нормами. Такі договори теж прямо не визнавалися М. Александровим регуляторами суспільних відносин, хоча він називав їх «джерелом визначення змісту правомочностей та обов'язків сторін у такому правовідношенні» [1, 83] і навіть «формою автономного регулювання взаємовідносин на підставі бланкетних або диспозитивних норм права...» [1, 81]. Що стосується третього виду договорів-угод, правовідношення за якими виникає із адміністративних актів, то вони тим більше не могли бути визнані регуляторами суспільних відносин, оскільки договір при цьому не був самостійним юридичним фактом: він слугував лише доповненням до адміністративного акта, створюючи в поєднанні з останнім складний фактичний склад, що породжує у сторін правомочності та обов'язки, конкретизовані в необхідному ступені [1, 75].

М. Александров підкреслював, що для соціалістичного господарства, розвиток якого спрямований єдиним планом, характерними є договори, в яких однією стороною виступають соціалістичні організації, що діють відповідно до планових завдань. За таких умов переважне значення набувають договори першого та третього видів. Договори другого виду мають своєю сферою насамперед майнові відносини між окремими громадянами. Нормативне регулювання договірних відносин у соціалістичному суспільстві не потребує прикриття фікціями «договірної свободи», які взагалі неприта-

манні радянському праву. Теорія радянського права теж не потребує фіктивної гіперболізації ролі договору і може визначати його дійсну роль, оскільки саме поєднання договору з нормами, що втілюють соціалістичний план, з планово-розпорядчими актами органів соціалістичної держави, перетворюють договір в один із засобів підвищення добробуту трудящих [1, 75–78].

Слід підкреслити, що автор цієї статті, безумовно, розуміє, в які часи була написана стаття М. Александровим. Таке широке її цитування здійснюється лише задля того, щоб підкреслити, що в ті часи роботи талановитих, але невільних у своїх поглядах науковців, мали програмне значення і визначали напрями і бажані результати подальших досліджень, що «вписувалися» в радянську ідеологію. Так сталося і з цією статтею М. Александрова. Це підтверджується перш за все характером досліджень договору в загальній теорії права. У загальній теорії права, як зазначає Ю. Тихомиров, договір не належав до джерел права і видів нормативного соціального регулювання, а розглядався скоріше як їх побічна дитина [2, 27]. У жодному з навчальних курсів з теорії права, зазначає В. Іванов, не сформульовані визначення понять та ознак договору. Нормативні й індивідуальні договори розглядаються окремо, відповідно, при характеристиці джерел права та при аналізі юридичних фактів. Договори не аналізуються при опису таких ключових правових явищ і процесів, як правове регулювання, правова норма, правотворення, індивідуальні приписи, правозастосування тощо [3, 9].

У цивілістичній науці, як радянських часів, так і в сучасній, пануючим було і залишається положення про багатозначність терміна «договір», оскільки він охоплює такі правові явища, як: юридичний факт (дво- чи багатосторонній правочин), що є підставою виникнення цивільних прав і обов'язків; саме договірне зобов'язання (правовідношення), породжуване укладеним договором; документ, в якому закріплюється (фіксується) факт встановлення між контрагентами зобов'язального правовідношення [4, 18–19]. Одночасно слід підкреслити, що при цьому головна увага все ж приділялася саме договору як підставі виникнення цивільних прав і обов'язків.

Аналізуючи договір як підставу виникнення прав і обов'язків, дослідники підкреслюють, що в цьому значенні він є ступенем у класифікації юридичних фактів, оскільки договір, як і будь-який інший з них, породжує певні права і обов'язки. Саме з цієї точки зору договір можна було поставити в один ряд з односторонніми правочинами, деліктами, адміністративними актами, юридичними вчинками, тому що усі вони за вольовою ознакою належать до юридичних дій. Але, як слушно зазначав О. Красавчиков, договір — це юридичний факт особливого роду [5, 169]. Він відрізняється від усіх їх видів, у тому числі й тих, що належать разом із ним до правомірних юридичних дій. Це пов'язано з правочинною природою договору, який розглядається як двосторонній чи багатосторонній правочин. Саме правочинна природа договору надала можливість дослідникам виявити такі його ознаки як юридичного факту. По-перше, наявність єдиного волевиявлення двох або більше осіб, що виражає їх загальну волю. По-друге, спрямованість спільних дій сторін на досягнення певних цивільно-правових результатів [6, 15].

Слід вказати, що і в період існування радянського права визнавалася галузева належність відповідних юридичних фактів. На пов'язаність харак-

теру правового зв'язку між суб'єктами відповідної галузі права з певними юридичними фактами вказували, зокрема, В. Яковлєв та О. Красавчиков. Центральне місце таких юридичних фактів цивільного права, як правочини (договори), В. Яковлєв пов'язував з юридичною рівністю його суб'єктів, яка знаходить свій вираз в їх однопорядковій правоздатності. Саме вона, підкреслює В. Яковлєв, обумовлює рівну можливість на вияв цими суб'єктами волевиявлення, спрямованого на встановлення правовідносин та визначення прав і обов'язків [7, 371]. Невипадково О. Красавчиков (і в цьому з ним солідарний В. Яковлєв) особливим чином виокремлював таку ознаку у формуванні цивільних правовідносин, як ініціативність їх суб'єктів, що вважалася виразником особливості юридико-фактичної підстави виникнення цивільних правовідносин і знаходила свій прояв у тому, що «перший крок» у розвитку (становленні) вказаних відносин належить самим суб'єктам цивільного права [8, 21]. Але, як вже зазначалося, договір не визнавався теорією радянського права регулятором суспільних відносин.

Саме тому і в механізмі правового регулювання суспільних відносин договору було відведено роль лише юридичного факту. Слід зазначити, що М. Александров, який першим увів у науковий обіг категорію «механізм правового регулювання», не дав її визначення [1, 183–196]. Це було пов'язано, на нашу думку, з тим, що спеціальною метою глави його дослідження, присвяченої механізму впливу права на суспільні відносини, було не розкриття суті цієї категорії, а захист вузького «нормативістського» розуміння права як системи норм від спроб окремих учених сформулювати широке його тлумачення як єдності правової норми і правовідносин [9, 31]. Про це свідчить те, що науковець, визначивши специфічні форми впливу права на суспільні відносини (встановлення: заборон на здійснення певних дій, правоздатності або правового статусу громадян та юридичних осіб, компетенції органів державної влади, встановлення взаємозв'язку між учасниками суспільних відносин у вигляді правовідносин) та основні прояви цих форм (як-то: правова заборона, правоздатність або правовий статус, правова компетенція, правові відносини), спеціально підкреслює, що лише остання з названих форм впливу права на суспільні відносини отримує своє втілення у правовідносинах, тоді як в інших випадках правові норми лише передбачають види тих дій, із яких за наявності фактичних обставин певного роду (юридичних фактів) можуть або повинні виникати правовідносини.

У подальшому ідея М. Александрова про існування механізму, за допомогою якого здійснюється переведення нормативності права в упорядкованість суспільних відносин, що відчувають на собі правовий вплив, була розвинута, зокрема, у працях С. Алексєєва [10], В. Горшеньова [11].

Найвагоміший внесок в опрацювання механізму правового регулювання зробив С. Алексєєв, який створив, як слушно зазначає В. Іванов, комплексну концепцію останнього [3, 45]. Суть цієї концепції полягає в одночасному розгляді правового регулювання, по-перше, як процесу, що складається із трьох стадій (регламентування суспільних відносин, що потребують правового опосередкування, дії юридичних норм, у результаті яких виникають чи змінюються суб'єктивні права й обов'язки конкретних осіб, а також реалізації суб'єктивних прав та обов'язків, при якій правове регулювання досягає мети — втілюється у поведінці конкретних осіб), а

по-друге, — як механізму, що теж містить три взаємопов'язані, послідовні й закономірні основні його елементи (юридичні норми, правовідносини й акти реалізації суб'єктивних прав та обов'язків), які і створюють єдину злагоджену систему юридичних засобів впливу на суспільні відносини.

Виходячи з цього, під механізмом правового регулювання, С. Алексєєв розуміє всю сукупність взятих у єдності юридичних засобів, за допомогою яких забезпечується правовий вплив на суспільні відносини [10, 30]. Хоча цей механізм утворюють зазначені юридичні засоби (елементи), взяті в єдності, кожен із них виконує й самостійну, відносно автономну роль, причому головна належить саме правовим нормам, за допомогою яких здійснюється регламентація суспільних відносин. Усі інші юридичні засоби (елементи) обумовлені не тільки системою юридичних норм, що у своїй сукупності утворюють право в об'єктивному розумінні, а й сутністю його конкретних проявів. Так, правовідносини — це форма існування суб'єктивних прав та обов'язків, які належать конкретним особам і саме тому виконують роль важелів, що забезпечують дію права стосовно конкретних осіб. Юридичні факти є умовами, з якими норми права пов'язують виникнення або зміну правовідносин. Акти реалізації суб'єктивних прав та обов'язків — це юридичні засоби (елементи), за допомогою яких суб'єктивні права й обов'язки втілюються в поведінку конкретних осіб. Ці акти охоплюють як реалізацію права безпосередньо суб'єктами прав та обов'язків шляхом використання, дотримання й виконання правових приписів, так і застосування права уповноваженими державними органами й посадовими особами.

Зазначена концепція правового регулювання повністю узгоджувалася з тими реаліями, які існували в суспільстві на той час. Йдеться про те, що відмова від об'єктивного поділу права на приватне й публічне та опублічення всіх суспільних відносин призвели до повної централізації державою всього суспільного життя.

В економічній сфері ця централізація викликала створення і функціонування директивної (планової) економіки, яка базувалася на моновласності, що належала державі, а заборона приватної власності й підприємництва унеможливлювали прояв у цій сфері будь-якої ініціативи окремих осіб.

У правовій сфері, де панує місце посідала держава з авторитарним режимом, єдиним регулятором суспільних відносин визнавалися норми актів законодавства, які мали здебільшого імперативний характер. Роль же договору як регулятора суспільних відносин (насамперед у сфері економіки) була знижена за рахунок підвищення ролі адміністративних (владних) актів, у тому числі актів планування. Зміст договорів, що укладалися на підставі планових актів, повинен був відповідати цим актам у повному обсязі. Домінуючими правовими засобами в цій сфері, як зазначає О. Семітко, виступали заборони, зобов'язування й санкції, а панівним типом правового регулювання був абсолютно зобов'язуючий тип, при якому обов'язкам однієї сторони кореспондують обов'язки другої сторони, а в обох є ще додаткові: «сигналізувати» органам влади й вищестоящим посадовим особам про випадки невиконання останніх [12, 174].

З урахуванням викладеного можна стверджувати, що концепція правового регулювання та його механізму базується на таких засадах.

По-перше, визнання за правовим регулюванням виключно державного характеру. С. Алексєєв прямо зазначає,

що правове регулювання є, в принципі, державним [10, 6–7], що означає, що воно має виключно зовнішній характер і є іманентним методу централізованого імперативного регулювання (методу субординації). При цьому правове регулювання, як підкреслював Й. Покровський, здійснюється з єдиного центру, яким є державна влада. Саме вона вказує своїми нормами кожній особі її юридичне місце, а права й обов'язки стосовно державного організму в цілому й щодо окремих осіб [13, 38].

По-друге, визнання внутрішньої єдності правового регулювання та його механізму, зумовленої єдністю економічного базису суспільства, суспільних відносин, що підлягають правовій регламентації, усієї системи права. Ці ідеологічні за своєю суттю гасла в умовах тоталітарного режиму створювали перешкоди навіть для формування ідеї щодо ймовірного існування крім зовнішнього також і внутрішнього правового регулювання (саморегулювання) суспільних відносин.

По-третє, визнання правової норми, по суті, єдиним регулятором суспільних відносин, що пов'язано з тим, що нормативно-правове регулювання вважалося однією з передумов законності. Остання ж розглядалася як відповідність поведінки всіх суб'єктів вимогам загальних масштабів поведінки — нормам права.

По-четверте, визнання правових норм приписними моделями поведінки людей, що програмується державою, а реалізація права — втіленням правових приписів у життя. По суті, це означає, що і правові норми, і реалізація права зорієнтовані в основному на позитивні зобов'язування — способи регулювання, притаманні методу субординації. За таких умов зрозумілою є відсутність у цьому механізмі такого самостійного юридичного засобу (елементу), як договір[1].

Необхідно зауважити, що в межах зовнішнього (державного) регулювання суспільних відносин договір розглядався як певний типовий спосіб регулювання суспільних відносин, що іменується автономним і кваліфікувався як відносно самостійне, піднормативне регулювання, що може мати місце при індивідуальній регламентації окремих частин суспільних відносин.

Йдеться про випадки, коли норми права надають учасникам відносин можливості самим урегульовувати ті чи інші умови своєї поведінки (окремі умови договору, що укладається).

Нагадаю, що в загальній класифікації договорів-угод, запропонованій М. Александровим, ці договори кваліфікувалися як договори другого типу, учасниками яких вважалися переважно громадяни.

Слід ще раз наголосити, що договір-угода в радянському праві загалом і в цивільному праві зокрема не визнавався соціальним регулятором суспільних відносин, а тому ні законодавство СРСР, ні республіканські ЦК не містили норм щодо співвідношення закону і договору.

Хоча задовго до прийняття ч. 1 чинного Цивільного кодексу Російської Федерації (далі — ЦК РФ), прийнятої Державною Думою РФ 21 жовтня 1994 р. [14], була висловлена думка про те, що договір є важливим регулятором суспільних відносин і породжує норми саморегуляції [2, 29], розробники ЦК РФ не сприйняли цю ідею. Зміст ст. 422 ЦК РФ, що присвячена співвідношенню закону і договору, свідчить про те, що договір продовжує розглядатися як спосіб піднормотив-

[1] Детальніше про це див.: [19].

ного (автономного) регулювання у межах державного регулювання окремих частин суспільних відносин[1].

Вперше принципові правила про співвідношення актів цивільного законодавства і договору в Україні були закріплені, як вже зазначалося, у ст. 6 чинного ЦК України [15]. Суть цих правил полягає у такому.

По-перше, сторони мають право укладати договори, які не передбачені актами цивільного законодавства, за умови, що вони відповідають загальним засадам цивільного законодавства, закріпленим у ст. 3 ЦК України. Мова йде про так звані непоіменовані договори.

По-друге, сторони при укладанні договорів, передбачених актами цивільного законодавства (так званих поіменованих договорів) мають право врегулювати в такому договорі свої відносини, які не врегульовані актами цивільного законодавства. Крім того, в таких договорах сторони можуть відступати від положень актів цивільного законодавства і врегулювати свої відносини і в цій частині на власний розсуд.

По-третє, сторони в договорі не можуть відступати від положень актів цивільного законодавства, якщо в них прямо вказано про це, а також у разі, якщо обов'язковість для сторін положень актів цивільного законодавства випливає з їх змісту або із суті відносин між сторонами.

Аналіз цих принципових положень про співвідношення актів цивільного законодавства і договору дає підстави стверджувати, що, з одного боку, вони, беззаперечно, свідчать про регулятивну роль договору у цій сфері приватного права, а з другого — про те, що вони встановлюють межу дії принципу свободи договору.

Дійсно, коли сторони укладають договір, не поіменований в актах цивільного законодавства, єдиним регулятором цивільних відносин та джерелом прав і обов'язків сторін виступає саме договір. Таку ж роль виконує договір у тих випадках, коли сторони при укладенні поіменованого договору врегульовують відносини, що не врегульовані актами цивільного законодавства. Нарешті, і у тих випадках, коли сторони, укладаючи договір, поіменований в актах цивільного законодавства, відступають від положень, закріплених у них, врегульовуючи свої відносини на власний розсуд, договір, укладений сторонами, також стає єдиним регулятором цивільних відносин і джерелом їх прав і обов'язком.

Таким чином, у цих випадках йдеться про внутрішнє регулювання суспільних відносин правилами, викладеними в договорі, що йменується саморегулюванням.

Саморегулювання є властивим царині договірних відносин у сфері приватного права, в якій здійснюється децентралізоване регулювання на диспозитивних засадах цивільних відносин, заснованих на юридичній рівності, вільному волевиявленні та майновій самостійності суб'єктів.

На відміну від саморегулювання, автономне регулювання відбувається хоча і за волею суб'єктів, але лише у випадках наявності на це волі публічної влади, яка в диспозитивний нормі визначає не тільки випадки, коли здійснення його є можливим, а й встановлює його чіткі межі (глибину). Це пов'язано з тим, що автономне (піднормативне) регулювання відбувається у межах зовнішнього державного регулювання.

[1] Детальніше про це див.: [20, 20–24].

Саморегулювання (внутрішнє регулювання) — це самостійний вид регулювання, при якому сторони можуть діяти виключно на власний розсуд при укладанні будь-якого договору і не вважаються пов'язаними імперативними приписами актів цивільного законодавства. Це означає, як слушно вказує З. Ромовська, що в договірній сфері ЦК відсуває закон на друге місце, віддаючи перевагу договору. Співвідношення питомої ваги імперативних і диспозитивних норм ЦК вирішує на користь останніх. Отже, в договірній сфері закон перестає вважатися істиною в останній інстанції, сторони мають право відступати від його положень, коригуючи його до своїх інтересів [16, 42].

Отже, зовнішнє (імперативне) регулювання суспільних відносин у сфері приватного права мусить бути доповнено внутрішнім регулюванням (саморегулюванням), а існуючий його механізм потребує певних реформувань, пов'язаних як зі змінами характеру самого регулювання, так і з місцем договору в ньому.

Саморегулювання — це юридична форма втілення принципу свободи договору в реальність. Саме тому обмеження принципу свободи договору є одночасно й межами можливості саморегулювання. Такі межі встановлені в правилах, що містяться в абзаці 2 ч. 3 ст. 6 ЦК України. Згідно з ними сторони не можуть відступати від положень актів цивільного законодавства за наявності однієї з трьох обставин.

Першою такою обставиною є наявність в акті цивільного законодавства прямого застереження щодо неможливості сторін відступати від його конкретного імперативного положення.

Друга обставина має місце тоді, коли в акті цивільного законодавства хоча і не міститься прямого застереження щодо неможливості сторонам відступати від його конкретного імперативного положення, але зі змісту зазначеного акта випливає обов'язковість його конкретного припису через визнання ним нікчемного характеру відступу від нього. Прикладом такого застереження є застереження, що міститься в ч. 2 ст. 1008 ЦК України, згідно з яким нікчемною вважається відмова сторін договору доручення від імперативного правила щодо їх права на відмову від договору в односторонньому порядку у будь-який час.

Третя обставина сформульована у ст. 6 ЦК України таким чином, що сторони не можуть відступати від імперативних положень актів цивільного законодавства навіть тоді, коли у самому акті немає ні прямого застереження про це і це не випливає зі змісту цього акта, але випливає із суті відносин між сторонами. Ця обставина, на мою думку, є некоректною і зайвою, хоч би з огляду на те, що у ст. 6 ЦК України йдеться про співвідношення акта цивільного законодавства і договору, а не про співвідношення зазначених актів із суттю відносин між сторонами, адже суть цих відносин полягає у їх договірному (правочинному) характері.

Завершуючи характеристику саморегулювання у договірній сфері приватного права, слід ще раз зауважити, що його треба розглядати лише як право сторін договору у випадках, коли вони вправі відступати від положень, викладених в імперативних нормах актів цивільного законодавства. Відповідно до цього зауваження, можна стверджувати про існування двох базових моделей правового регулювання договірних відносин — внутрішнє регулювання (саморегулювання) та зовнішнє (імперативне, державне регулювання).

Суть першої моделі полягає у тому, що сторони можуть скористатися

наданою їм можливістю саморегулювання і обмежити коло умов договору лише ініціативними умовами. Це може мати місце, коли акти цивільного законодавства щодо типу (виду) договору, що уклали сторони, взагалі не передбачають кола обов'язкових умов, а також і тоді, коли такі умови хоча і передбачені, але не містять прямого застереження про неможливість відступу від цих вимог.

Суть другої моделі полягає у тому, що сторони можуть відмовитися від наданої їм можливості саморегулювання і погодитися на регулювання договірних відносин на підставі імперативних приписів, вміщених в актах цивільного законодавства щодо типу (виду) договору, укладеного ними. Безумовно, другою моделлю охоплюється ситуація, при якій акти цивільного законодавства відносно типу (виду) договору, що уклали сторони, не тільки передбачають коло обов'язкових умов договору, а й містять застереження про неможливість відступу від їх вимог. На нашу думку, можуть бути і певні комбінації моделей регулювання договірних відносин, але при цьому вони не будуть виходити за їх межі і саме тому вони й іменуються базовими.

Викладені правила про співвідношення актів цивільного законодавства і договору актуалізують питання про уточнення поняття імперативної норми. Оскільки імперативні норми визначаються як категоричні, суворо обов'язкові нормативні приписи, які безпосередньо визначають поведінку суб'єктів суспільних відносин, позбавляючи їх самостійно визначати для себе певні права і обов'язки [17, 230], слід, на мою думку, виходити з того, що стосовно договірних відносин у сфері приватного права імперативні норми можуть бути двох видів: абсолютно-імперативні й відносно-імперативні.

Нарешті, визнання договору соціальним регулятором суспільних відносин потребує встановлення сутності приписів, що містяться в ньому та його нормативності. Цей напрям дослідження договору є, безумовно, перспективним. Необхідно вказати, що рішучий крок у цьому напрямі зроблено О. Погрібним. Слід погодитись з ним у тому, що сутність цивільно-правового договору як регулятора суспільних відносин полягає у тому, що ним створюються і закріплюються правила поведінки учасників відповідних відносин. Іншими словами, договір визначає норму цивільного права, якою відповідні відносини регулюються [18, 94].

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Александров Н.* К вопросу о роли договора в правовом регулировании общественных отношений // Ученые записки ВИЮН. — 1946. — Вып. VI.
2. *Тихомиров Ю. А.* Договор как регулятор общественных отношений // Правоведение. — 1990. — № 3.
3. *Иванов В. В.* Общие вопросы теории договора. — М., 2000. — 160 с.
4. *Иоффе О. С.* Обязательственное право. — М., 1975. — 880 с.
5. *Красавчиков О. А.* Гражданско-правовой договор: понятие, содержание, функции // Антология уральской цивилистики. 1925–1989. — М., 2001. — 431 с.
6. *Луць В. В.* Контракти у підприємницькій діяльності. — К., 1999. — 560 с.
7. *Яковлев В. Ф.* К проблеме гражданско-правового метода регулирования общественных отношений // Антология уральской цивилистики. 1925–1989. — М., 2001. — 431 с.
8. *Советское* гражданское право. — М., 1985. — Т. 1.
9. *Кечекьян С. Ф.* Правоотношение в социалистическом обществе. — М., 1958. — 187 с.
10. *Алексеев С. С.* Механизм правового регулирования. — М., 1966. — 186 с.
11. *Горшенев В. М.* Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе. — М., 1972. — 258 с.

12. *Семитко А. П.* Развитие правовой культуры как правовой прогресс. — Екатеринбург, 1996. — 312 с.
13. *Покровский И. А.* Основные проблемы гражданского права. — М., 1998. — 353 с.
14. *Гражданский* кодекс Российской Федерации от 30 ноября 1994 г. № 51-ФЗ // Собрание законодательства Российской Федерации. — 1994. — № 32. — Ст. 3301.
15. *Цивільний* кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Офіційний вісник України. — 2003. — № 11. — Ст. 461.
16. *Ромовська З. В.* Проблеми загальної теорії права у проекті ЦК України // Кодифікація приватного (цивільного права) / за ред. А. Довгерта. — К., 2000. — 336 с.
17. *Загальна* теорія держави і права : підруч. / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; за ред. М. В. Цвіка та О. В. Петришина. — Х., 2009. — 584 с.
18. *Погрібний О. С.* Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України. — К., 2009. — 304 с.
19. *Сібільов М.* Цивільно-правовий договір в механізмі правового регулювання суспільних відносин в сфері приватного права // Юридичний вісник. — 2002. — № 3. — С. 105–109.
20. *Сібільов М.* Свобода договору і її межі за Цивільним кодексом України та Цивільним кодексом Російської Федерації // Проблеми цивільного права та процесу (пам'яті проф. О. А. Пушкіна) : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (26 травня 2007 р.). — Х., 2007. — 374 с.

REFERENCES

1. Aleksandrov N. K voprosu o roli dogovora v pravovom regulirovanii obshchestvennykh otnosheniy [Role of the Contract in the Legal Regulation of Social Relations], *Uchenye zapiski VIYuN,* 1946, Issue VI.
2. Tikhomirov Yu. A. Dogovor kak regulyator obshchestvennykh otnosheniy [Contract as a Regulator of Social Relations], *Pravovedenie*, 1990, no. 3.
3. Ivanov V. V. Obshchie voprosy teorii dogovora [General Questions in the Theory of Contract], Moscow, 2000, 160 p.
4. Ioffe O. S. Obyazatelstvennoe pravo [Law of Obligation], Moscow, 1975, 880 p.
5. Krasavchikov O. A. Grazhdansko-pravovoy dogovor: ponyatie, soderzhanie, funktsii [Civil Contract: Concept, Content, Function], *Antologiya uralskoy tsivilistiki. 1925–1989,* Moscow, 2001, 431 p.
6. Luts V. V. Kontrakty u pidpryiemnytskii diialnosti [Contracts in Entrepreneurial Activities], Kyiv, 1999, 560 p.
7. Yakovlev V. F. K probleme grazhdansko-pravovogo metoda regulirovaniya obshchestvennykh otnosheniy [To the Problem of Civil-Law Method for the Regulation of Social Relations], *Antologiya uralskoy tsivilistiki. 1925–1989,* Moscow, 2001, 431 p.
8. Sovetskoe grazhdanskoe pravo [Soviet Civil Law], Moscow, 1985, vol. 1.
9. Kechekyan S. F. Pravootnoshenie v sotsialisticheskom obshchestve [Legal Relations in Socialist Society], Moscow, 1958, 187 p.
10. Alekseev S. S. Mekhanizm pravovogo regulirovaniya [Mechanism of Legal Regulation], Moscow, 1966, 186 p.
11. Gorshenev V. M. Sposoby i organizatsionnye formy pravovogo regulirovaniya v sotsialisticheskom obshchestve [Methods and Organizational forms of Regulation in a Socialist Society], Moscow, 1972, 258 p.
12. Semitko A. P. Razvitie pravovoy kultury kak pravovoy progress [Development of the Legal Culture as a Legal Progress], Ekaterinburg, 1996, 312 p.
13. Pokrovskiy A. I. Osnovnye problemy grazhdanskogo prava [Key Issues of the Civil Law], Moscow, 1998, 353 p.
14. Grazhdanskiy kodeks Rossiyskoy Federatsii ot 30 noyabrya 1994 g. no. 51-FZ [Civil Code of the Russian Federation of 30 November 1994 no. 51-FZ], *Sobranie zakonodatelstva Rossiyskoy Federatsii,* 1994, no. 32, Article 3301.
15. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16 sichnia 2003 r. no. 435-IV [Civil Code of Ukraine of 16 January 2003 no. 435-IV], *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy,* 2003, no. 11, Article 461.
16. Romovska Z. V. Problemy zahalnoi teorii prava u proekti TsK Ukrainy [Problems in General Theory of Law in the Draft Civil Code of Ukraine], *Kodyfikatsiia pryvatnoho (tsyvilnoho prava)*, Kyiv, 2000, 336 p.
17. Zahalna teoriia derzhavy i prava [General Theory of State and Law], Kharkiv, 2009, 584 p.
18. Pohribnyi O. S. Mekhanizm ta pryntsypy rehuliuvannia dohovirnykh vidnosyn u tsyvilnomu pravi Ukrainy [Mechanism and Principles Governing Contractual Relations in the Civil Law of Ukraine], Kyiv, 2009, 304 p.
19. Sibilov M. Tsyvilno-pravovyi dohovir v mekhanizmi pravovoho rehuliuvannia suspilnykh vidnosyn v sferi pryvatnoho prava [Civil Contract in the Mechanism for the Legal Regulation of Social Relations in the Private Law], *Yurydychnyi visnyk*, 2002, no. 3, pp. 105–109.
20. Sibilov M. Svoboda dohovoru i yii mezhi za Tsyvilnym kodeksom Ukrainy ta Tsyvilnym kodeksom Rosiiskoi Federatsii [Freedom of Contract and its Limits Under the Civil Code of Ukraine and the Civil Code of the Russian Federation], *Problemy tsyvilnoho prava ta protsesu (pamiati prof. O. A. Pushkina)*, Kharkiv, 2007, 374 p.

Сібільов М. М. Цивільно-правовий договір як регулятор суспільних відносин

Анотація. У статті аналізується зміна ролі цивільно-правового договору у регулюванні цивільних відносин. За часів існування радянського права договір не визнавався регулятором суспільних відносин. У механізмі правового регулювання, яке було державним (зовнішнім), йому була відведена роль лише юридичного факту. Розробка і прийняття чинного ЦК України як кодексу приватного права суттєво змінило роль договору. Аналіз норм про співвідношення актів законодавства і договору, закріплених у ст. 6 ЦК України, свідчить, що договір визнається регулятором цивільних відносин у сфері договірного права. Таке регулювання є внутрішнім (саморегулюванням), яке розглядається формою втілення принципу свободи договору у реальність. Розглянуті межі саморегулювання договірних (правочинних) відносин.

Ключові слова: договір, юридичний факт, зовнішнє регулювання, соціальний регулятор, саморегулювання.

Сибилев М. Н. Гражданско-правовой договор как регулятор общественных отношений

Аннотация. В статье анализируется изменение роли гражданско-правового договора в регулировании гражданских отношений. Во времена существования советского права договор не признавался регулятором общественных отношений. В механизме правового регулирования, которое было государственным (внешним), ему была отведена роль лишь юридического факта. Разработка и принятие действующего ГК Украины как кодекса частного права существенно изменило роль договора. Анализ норм о соотношении актов законодательства и договора, закрепленных в ст. 6 ГК Украины, свидетельствует, что договор признается регулятором гражданских отношений в сфере договорного права. Такое регулирование является внутренним (саморегулированием), которое рассматривается формой воплощения принципа свободы договора в реальность. Рассмотрены пределы саморегулирования договорных (правомочных) отношений.

Ключевые слова: договор, юридический факт, внешнее регулирование, социальный регулятор, саморегулирование.

Sibilov M. Civil Contract as a Regulator of Social Relations

Annotation. This article analyzes the change of the role of civil contracts in the regulation of civil relations. During the Soviet law the contract wasn't recognized as a regulator of social relations. It was given only the role of a legal fact in the legal regulation mechanism, which was public (external). Development and adoption of the valid Civil Code of Ukraine as a code of private law significantly changed the role of the contract. Analysis of the norms on correlation of the legislative acts and contract provided by Art. 6 of the Civil Code of Ukraine indicates that the contract is recognized as a regulator of civil relations in the contract law. This is an internal regulation (self-regulation), which is considered as a form of embodiment of the principle of freedom of contract in reality. The author covered the limits for self-regulation of contractual (legally qualified) relationship.

Key words: contract, legal fact, external regulation, social regulator, self-regulation.